

heimgesuchten Gestade, sowie die gelegentlich vorhandenen tätigen Vulkane.

Π Ε Ρ Ι Λ Η Ψ Ι Σ

Ὁ συγγραφεὺς, μετὰ μικρὰν εἰσαγωγὴν περὶ τῆς σημασίας τῶν χαρτῶν σεισμικῆς καὶ ἔδαφικῆς ἐπικινδυνότητος εἰς τὴν Σεισμοοικοδομικὴν, πραγματεύεται δι' ὀλίγων τὰς ἀπαραιτήτους προϋποθέσεις, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ πληροῦνται κατὰ τὴν κατασκευὴν τούτων, διὰ νὰ ἀνταποκρίνονται οὗτοι εἰς τὰς σημερινὰς ἀπαιτήσεις τῆς Σεισμοοικοδομικῆς. Ἀκολουθῶς δίδει σύντομον περιγραφὴν τῆς ὑπ' αὐτοῦ χρησιμοποιηθείσης μεθόδου πρὸς κατασκευὴν τοῦ χάρτου σεισμικῆς καὶ ἔδαφικῆς ἐπικινδυνότητος τῶν πόλεων καὶ τῶν κυριωτέρων κωμοπόλεων τῆς Ἑλλάδος. Ἡ χρησιμοποιουμένη μέθοδος παραστάσεως τούτων συνδυάζει τὰς δύο μέχρι τοῦδε χρησιμοποιηθείσας ὑπὸ τῶν *Sieberg* καὶ *Nennstiel* μεθόδους, εἶναι δὲ ἀπηλλαγμένη τῶν ἀτελειῶν αὐτῶν, καὶ ἐπιπλέον παρέχει διὰ πρώτην φορὰν τὴν δυνατότητα τῆς συγχρόνου ἀπεικονίσεως καὶ τῆς διευθύνσεως τῆς ἀναμενομένης ἐπικινδύνου σεισμικῆς δονήσεως.

ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ.— Μία ἀρχαία πολιοδομικὴ διάταξις, ὑπὸ **Κωνστ. Δ. Στεργιοπούλου**. Ἀνεκρινώθη ὑπὸ τοῦ κ. **Α. Κεραμοπούλου**.

Ἀφορμὴν εἰς τὴν ἀνακοίνωσιν ταύτην δίδει ἡ διχογνωμία, ἡ κρατοῦσα μετὰ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν ἑνὸς χωρίου τῶν «Ὀικονομικῶν» τοῦ Ψευδο-Ἀριστοτέλους, κατὰ τὸ ὅποιον «Ἰππίας [δ] Ἀθηναῖος τὰ ὑπερέχοντα τῶν ὑπερῶν εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς καὶ τοὺς ἀναβαθμοὺς καὶ τὰ προφράγματα καὶ τὰς θύρας τὰς ἀνοιγομένας ἔξω ἐπώλησεν ὠνοῦντο οὖν ὧν ἦν τὰ κτήματα καὶ συνελέγη χρήματα οὕτω συχνά»¹.

Τὸ χωρίον τοῦτο ὥθησε πολλοὺς νεωτέρους ἐρευνητὰς νὰ διατυπώσουν γνώμας, αἱ ὁποῖαι συγκεντρώνονται εἰς τέσσαρας κατηγορίας. Ἄλλοι θεωροῦν τὸ διάταγμα ὡς καθαρῶς φορολογικόν, ἀμέσως καὶ ἑμμέσως ἀποβλέπον εἰς τὴν συγκέντρωσιν χρημάτων, ἀποτελοῦν δὲ μίαν ἀπὸ τὰς τέσσαρας πηγὰς χρηματικοῦ πορισμοῦ, τὰς ὁποίας ἀπεκάλυψεν ὁ Ἰππίας². Ἄλλοι νομίζουν ὅτι τὸ χωρίον εἶναι διάταξις ἀστυνομικῆ ἀφορῶσα εἰς τὰς ὁδοὺς, μακρινὸς δὲ καὶ ἑμμεσος ἦτο

¹ Aristotelis quae feruntur Oeconomica, 2, 4 (ἔκδ. Fr. Susemill. Lipsiae 1887).

² Aug. Böckh, Die Staatshaushaltung der Athener, ἔκδ. II τόμ. Α', σελ. 92 καὶ 775. Ἐκ τούτου καὶ ὁ **Καστόρχης**, Τὰ οἰκονομικὰ τῶν Ἑλλήνων (Ἀθήναιον τ. Α', σελ. 50) ἐσφαλμένως συμπεραίνει ὅτι ὁ Ἰππίας ἀντὶ τῆς δεκάτης, τὴν ὅποιαν αὐτὸς καὶ ὁ ἀδελφὸς του εἶχον

ὁ σκοπὸς τῆς συλλογῆς χρημάτων ¹. Τρίτη κατηγορία ἐρευνητῶν εἶναι ἐκείνων, οἱ ὅποιοι θεωροῦν τὸ χωρίον σκοτεινὸν ἐπιδεχόμενον καὶ ἄλλας ἐρμηνείας ² καὶ τέλος τετάρτη ἐκείνων, οἱ ὅποιοι πιστεύουν μὲν εἰς τὸ χωρίον αὐτούσιον, ἀμφιβάλλουν ὅμως περὶ τοῦ σκοποῦ τοῦ μέτρου ³.

¹ Ἄλλ' οὐδεμία ἀπὸ τὰς κεφαλαιώδεις ταύτας ἀντιλήψεις εἶναι ὀρθή, τὸ δὲ χωρίον εἶναι σαφές. Τοῦτο καθ' ἡμᾶς πρέπει νὰ ἀναχθῆ εἰς τοὺς χρόνους τῆς τελευταίας τυραννίας τοῦ Πεισιστράτου καὶ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ πρώτη νομοθετημένη πολιοδομική, ἄμεσος εἴτε ἔμμεσος, πάντως ὅμως ἐνσυνείδητος διάταξις, τῆς ὁποίας δὲν ἔκαμαν χρῆσιν οἱ ἀμέσως μετὰ τὴν πτώσιν τῆς τυραννίας ἐλθόντες εἰς τὴν ἀρχὴν καὶ ἀρκετὰ ἔτη ἀργότερον, διότι ἐξηκολούθουν ἐπὶ ἱκανὸν χρόνον νὰ αἰσθάνωνται πολλὴν ἀπέχθειαν πρὸς αὐτὴν καὶ ἰδίως πρὸς τὴν τελευταίαν τῆς διοίκησιν.

Σαφῆς ἐνδειξις περὶ τοῦ χαρακτῆρος, τὸν ὅποιον δίδομεν εἰς τὸ χωρίον καὶ περὶ τῆς ἀναγωγῆς αὐτοῦ εἰς χρόνους προγενεστέρους τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἰππίου, ἦτοι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ πατρὸς του, εἶναι τὸ γενικὸν πνεῦμα τὸ κρατοῦν ἰδίως κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα εἰς τοὺς τυράννους, νὰ δώσουν διάφορον τῆς προηγουμένης, καλὴν μορφήν εἰς τὰς πόλεις, ἐνθα τυρανοῦν, προβαίνοντες εἰς ποικίλα πρὸς τοῦτο

ἐλαττώσει, ἐπέβαλε τὴν φορολογίαν ταύτην. Εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπάγονται καὶ οἱ νεώτεροι: *Schneider*, Das zweite Buch der Ps. Aristotelischen Oekonomika. Diss. Würzburg 1907, σ. 54. *Fichter*, Haus (RE Stuttgart 1910, τ. VII σ. 2539). *Friedrich Lübker*, Reallexikon des klassischen Altertums, ἔκδ. VIII ὑπὸ J. Geffeken und E. Ziebarth, Berlin 1914, ἄρθρ. Hippias 467. Ὁ *Kurt Riezler* (Über Finanzen und Monopolen im alten Griechenland, Berlin 1907, σ. 15 καὶ 49) νομίζει ὅτι ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς ἀρχαιότητος ἦτο νὰ ἀποσπᾷ ἀπὸ τὰ δημόσια κτήματα τὴν μεγίστην κατὰ τὸ δυνατόν ὠφέλειαν, προβαίνουσα εἰς ἐπικερδεστάτην πώλησιν τῶν δημοσίων κτημάτων, εἰς δὲ τὸ χωρίον τῶν «Οἰκονομικῶν» διαβλέπει πώλησιν δημοσίων ἀντικειμένων, οἷα ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰππίου τὰ προσέξοντα μέρη τῶν οἰκιῶν εἰς τὰς ὁδοὺς, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλουν δημόσια κτήματα, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Κόνδαλος ὁ Μαυσόλου «τῶν τε δένδρων τὰ υπερέχοντα ἢ πίπτοντα εἰς τὰς ὁδοὺς τὰς βασιλικὰς ἐπῶλει ὡς ἐπικαρπίας», Οἰκονομικά II (τ. 14, 1348α ἔκδ. Susemill). Ἐκ τῶν ἡμετέρων μόνον ὁ σεβαστός μου καθηγητὴς Α. Κεραμόπουλος ἐξήτασε τὸ χωρίον, ἀλλὰ μόνον ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς ἀπόψεως, ἐξέφρασε δὲ τὴν γνώμην ὅτι, ἐπειδὴ αἱ δρύφακτοι παρέμειναν, ἡ διάταξις τοῦ Ἰππίου ἀπέβη ἀπλῶς ταμειυτικὴ. [Ἀρχιμήδης, μηνιαῖον περιοδικὸν σύγγραμμα τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολυτεχνικοῦ Συλλόγου, Ἀθῆναι 1920, σελ. 60].

¹ Ἐρν. *Κουρτίου*, Ἑλλ. Ἱστορία, μετ. Σπυρ. Λάμπρου. Ἐν Ἀθήναις, Α' σελ. 571. Εἰς τὴν κατηγορίαν ταύτην πρέπει νὰ τεθῆ καὶ ὁ *G. Busolt* (Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaironeia. Gotha 1885, I 564), θέτων ἐν ὑποσημείωσει τὰ ἑξῆς: «Beseitigung von störenden Vorbauten der Häuser und nach aussen öffnenden Thüren. Ps. Aristot. Oik. II 2, 4», τὴν ὁποίαν παρεμβάλλει ὡς ὑποσημείωσιν ἀφορῶσαν εἰς τὴν ἐπὶ Πεισιστρατιδῶν γενομένην καταμέτρησην τῶν ἀποστάσεων καὶ τοποθέτησιν τῶν Ἐρμῶν.

² Α. Ἀνδρεάδου, Ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς δημοσίας οἰκονομίας. Ἀθῆναι 1928, τ. Α', σελ. 148.

³ Βλ. *J. Miller*, ἄρθρ. Hippias RE VIII³ 1913, σελ. 1703, παραδεχόμενον τὴν πρῶξιν ὡς γενομένην μετὰ τὴν ἀπόπειραν τοῦ Ἀριστογείτονος καὶ διερωτώμενον ἂν ἔγινε διὰ πορισμὸν χρημάτων.

ἔργα, ὡς εἰς ἐκτέλεσιν ὑδραυλικῶν ἔργων, εἰς ἴδρυσιν ἱερῶν καὶ δημοσίων οἰκοδομημάτων, εἰς κατασκευὴν ὀχυρώσεων κλπ. Τοιαῦτα ἔργα ἀναφέρονται εἰς Σάμιον γενόμενα ἐπὶ Πολυκράτους¹ κατὰ τὸν ἕκτον π.Χ. αἰῶνα, ἀλλὰ καὶ κατόπιν, ὅπως ἐπὶ Διονυσίου εἰς Συρακούσας² καὶ ἀλλαχοῦ. Ὡς πρὸς τοῦτο εἶναι φυσικὸν νὰ δώσωμεν τὰ πρωτεῖα εἰς τὸν Πεισιστράτον, ὁ ὁποῖος ὑπερβαλὼν πάντας σχετικῶς προέβη εἰς συστηματικωτέραν ὀργάνωσιν τῆς πολιτικῆς διὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς πόλεως καὶ εἶναι εὐλόγον νὰ ἔφθασεν εἰς διατύπωσιν καὶ ἐφαρμογὴν διατάξεων πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοπομένου.

Πράγματι δὲ ἡ ὅλη πολιτεία τοῦ Πεισιστράτου κατὰ τὴν τελευταίαν περίοδον τῆς τυραννίας του στρέφεται πρὸς τὴν μετάπλασιν τῆς μορφῆς τῶν Ἀθηναίων. Ὁ τύραννος οὗτος, ὡς γνωστόν, εὗρε τὴν πόλιν εἰς μεγάλην ἀταξίαν καὶ ὁμοίαν πρὸς ἄθροισμα διαφόρων συνοικιῶν μὴ ἔχουσῶν συνοχὴν. Διὰ τοῦτο ἔλαβεν ὅλα τὰ προσήκοντα μέτρα, ὥστε νὰ καλλωπίσῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν συγκεκριμένην μορφήν καὶ ὀργανικὴν ἐνότητα. Πρῶτον ἐστράφη εἰς τὴν δημιουργίαν ὀδικοῦ δικτύου· ἐνῶ προηγουμένως ἡ πόλις ἦτο χωρισμένη εἰς τοὺς ἀγρούς, ὁ τύραννος συνδέει αὐτὴν μὲ τοὺς ἔξω συνοικισμοὺς διὰ πολλῶν ὁδῶν, ὀρίζων δὲ ὡς ἀφετηρίαν αὐτῶν τὸν ἔσω Κεραμεικόν, ἤτοι τὴν ἀγορὰν, προβαίνει εἰς τὴν ἀκριβῆ καταμέτρησιν τῶν ἀποστάσεων πρὸς πᾶσαν διεύθυνσιν (ἀγροτικὰς κώμας, ἱερὰ καὶ λιμένας), καλλωπίζει δὲ αὐτὰς μὲ Ἐρμᾶς³. Τί φυσικώτερον καὶ λογικώτερον τότε, ὅτε ἐχαράσσοντο αἱ δημόσιαι ὁδοὶ καὶ ἐθίγετο πρὸς τοῦτο ἡ ἰδιωτικὴ περιουσία, ἀπὸ τοῦ νὰ ληφθῇ φροντίς νὰ ἀποσυρθοῦν αἱ πρὸς τὰς ὁδοὺς ἀπειρόκαλοι ἢ ἐμποδιζουσαι προεξοχαὶ τῶν οἰκιῶν; Εἶναι μεμαρτυρημένον ὅτι ὁ Ἰππαρχος ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὰ ὁποῖα ἀφεώρων εἰς τὰ γράμματα καὶ εἰς τὰ οἰκοδομήματα, ἦτο εἰσηγητὴς καὶ τῶν μέτρων τούτων διὰ τὴν κατασκευὴν τῶν ὁδῶν⁴.

¹ Ἡρόδ. III 49, 56, 60. Σουητωνίου, Καλιγόλ. 21. Ἐργ. Κουρτίου, ἐνθ' ἄν. σελ. 209 ἔξ.

² *Cavalari - Holm*, Topografia archeologica di Siracusa 46, 215. REG, XXVIII 1915 109.

³ Περὶ τοῦ ὀδικοῦ δικτύου καὶ τῶν οἰκημάτων βλ. *Curtius*, Erläuterender Text der sieben Karten zur Topographie von Athen, 1868. σ. 271. *Τοῦ αὐτοῦ*, Zur Geschichte der Wegebauten bei den Griechen, Berlin 1855 39 (347). *Τοῦ αὐτοῦ*, Die Stadtgeschichte von Athen, Berlin 1891, 67. *Grote*, Histoire de la Grèce, γαλλ. μετάφρ. ὑπὸ A. L. de Sados. Paris 1865, I 281. *Busolt*, ἐνθ' ἄνωτ. σ. 564. *W. Dörpfeld*, Alt-Athen und seine Agora. Berlin 1937, II 239 ἔξ. Ὁ καθηγητὴς Α. Κεραμόπουλος ἐρευνῶν εἰς τὸν ἀρχαῖον δῆμον Αἰλυνέων (σήμερον Περαρῆν καὶ Ἀλυκὴν Γλυφάδας), ἀνεῦρε πολλὰς τύμβους ἐκ χαλίκων «κατὰ συστήματα ἢ ἐν γραμμῇ κειμένους» καὶ ἐξέφρασε τὴν γνώμην ὅτι ἐδημοουργήθησαν ἐπὶ Πεισιστράτου πρὸς καθαρισμόν τῶν ἀγρῶν συμφῶνως πρὸς τὴν φιλογεωργικὴν πολιτικὴν τοῦ τυράννου (ΠΑΕ 1919, 33. Βλ. *Curtius - Kaupert*, Atlas von Athen, φύλλ. II). Δὲν ἀποκλείεται ὁμως ἕνεκα τῆς διατάξεως, ἣν ἔχουν, νὰ πρόκειται περὶ τύμβων χαλίκων προωρισμένων διὰ τὴν στρωσὴν ὁδῶν, ὅπως τοιαῦτα γίνονται καὶ σήμερον. Ὅτι δὲ ὑπῆρχε στρωτὴ ὁδὸς μαρτυρεῖ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Πινδάρου μνημονευομένη «σχυρωτὴ ὁδὸς τῆς Κυρήνης» (Πύθια V 125. Σχολ. V 117, 120, 124).

⁴ Περὶ τοῦ Ἰππάρχου βλ. ψευδο-Πλάτ. Ἰππαρχος 228. CIA I 522. Σουΐδας [καὶ Ἀρποκρατίων] Τρικέφαλος ὁ Ἐρμᾶς καὶ Ἰππάρχου τειχίον». Σχολ. Δημ. XX 112. *Wachsmuth*, Stadt Athen I, σελ. 498. *Judeich*, Topogr. von Athen, σελ. 176. *Busolt*, ἐνθ' ἄν., σελ. 565.

Τὸ περὶ οὗ πρόκειται χωρίον ὅλοι οἱ ἐρευνηταὶ φαντάζονται ἐφαρμοσθὲν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰππάρχου, χωρὶς νὰ ὑπάρχη καμμία πρὸς τοῦτο θετικὴ βᾶσις. Ἄλλ' ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ Πεισιστράτου τόσον μέγας ἔπνεεν ὁ ἄνεμος τῆς φιλοκαλίου ἐμφανίσεως τῆς πόλεως, ὥστε ἦτο ἀδύνατον νὰ ἀφεθοῦν ἀπρόσβλητοι οἰκίαι μὲ ἐξωτερικὴν ὄψιν ἀνομοιόμορφον, προκαλοῦσαι ἀπειρόκαλον ἐντύπωσιν καὶ καθιστῶσαι τὰς ὁδοὺς τόσον στενάς, ὥστε νὰ καλύπτουν τὸν οὐρανὸν ἀπὸ τοὺς διαβάτας¹. Ὁ οἰκοδομικὸς ὄργασμός, ὁ ὁποῖος ἐκδηλώνεται ὑπὸ τῆς πολιτείας κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πεισιστράτου διὰ τῆς ἰδρύσεως δημοσίων καὶ ἱερῶν οἰκοδομημάτων ἐπιδρᾷ ἀσφαλῶς καὶ εἰς τοὺς ἰδιώτας² φιλοτιμουμένους νὰ κτίσουν οἰκίας νέας· ἔνεκα δὲ τῆς γνωστῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἐμπορίου κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην καὶ τῆς συρροῆς νέων κατοίκων ἔξωθεν, ἐπόμενον εἶναι νὰ εἰκάσωμεν μετὰ πεποιθήσεως ὅτι ἰδρῦθησαν ἐπὶ Πεισιστράτου ἀρκεταὶ ἰδιωτικαὶ οἰκίαι. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ τεθῆ εἰς ἰσχὴν πολιοδομικὴ διάταξις, ὥστε νὰ παρουσιάσῃ ἡ πόλις ἐνότητά προσόψεων τῶν οἰκιῶν καὶ φιλοκαλίαν. Ἄλλ' ὑπῆρχον αἱ παλαιαὶ οἰκίαι, αἱ ὁποῖαι ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθοῦν πρὸς τὸ νέον φιλόκαλον σχέδιον τῆς πόλεως, διότι ἀντίθετος πρὸς τοῦτο ἀντίληψις ἀποτελεῖ ἀντινομίαν πρὸς τὸ ὅλον πρόγραμμα τοῦ Πεισιστράτου περὶ ἐκτελέσεως ἐξωραϊστικῶν ἔργων εἰς τὴν πόλιν, τὴν ὁποῖαν ἐκυβέρνα. Ἡ ἀσχημία δὲ καὶ ἡ ἀνομοιομορφία καὶ τὸ κακόν, τὸ ὁποῖον ἐδημιούργουν αἱ οἰκίαι μὲ τὰ προτεταμένα πρὸς τὰς ὁδοὺς μέρη των, δὲν ἦτο ἐπουσιῶδες καὶ ἀφανὲς φαινόμενον διὰ κυβερνήτην, ὁ ὁποῖος πολὺ ἐπρόσεξε νὰ ἀναμορφώσῃ ὄχι μόνον διὰ μεγάλων, ἀλλὰ καὶ δι' ὠραίων καὶ ποικίλων οἰκοδομημάτων τὰς Ἀθήνας. Διὸ πιστεύομεν ὅτι τὸ προκείμενον χωρίον ἀποτελεῖ νόμον τῆς τελευταίας τυραννίας τοῦ Πεισιστράτου μὲ δύο ἄρθρα, ἵνα μεταχειρισθῶμεν σύγχρονον φρασεολογίαν· διὰ τοῦ πρώτου ἀπηγορεύετο ἡ κατοικοδόμησις οἰκιῶν μὲ προεξέχοντα μέρη, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου διετάσσετο ἡ ἀποκοπὴ τῶν ὑπαρχόντων.

Ὅλαι αἱ πολιοδομικαὶ διατάξεις εἶναι δύσκολον, ὡς γνωστόν, νὰ ἐφαρμοσθοῦν, καὶ μάλιστα ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἄρσιν τῶν ὑφισταμένων κακῶν συνθηκῶν. Δὲν ἀποκλείεται βεβαίως ὁ Ἰππίας τὴν παλαιὰν ταύτην διάταξιν τοῦ πατρὸς του, καὶ ἰδίως τὸ δεύτερον ἄρθρον, νὰ ἐπανάφερει εἰς ἰσχὴν ἐν συνεχείᾳ — ἐφ' ὅσον ἡ ἐπίτευξις τοῦ σκοποῦ της δὲν εἶχε συντελεσθῆ ἐπὶ τοῦ πατρὸς του — καὶ μὲ αὐστηρότητα τοιαύτην, ὥστε νὰ θεωρηθῆ ὑπὸ τῆς παραδόσεως ὡς μέσον ποριστικὸν χρημάτων, καθὼς ἄλλα ὅμοια. Δὲν εἶναι συνεπῶς ὀρθὸν τὸ λεγόμενον ὅτι ὁ Ἰππίας μετὰ τὸν φόνον τοῦ ἀδελφοῦ του ἐπενόησε

¹ Περὶ τῆς μορφῆς τῶν οἰκιῶν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πεισιστράτου, βλ. *Judeich* ἐνθ' ἄν., σελ. 268. *I. Durn*, *Die Baukunst der Griechen*, Leipzig 1910. σελ. 513. *Fiechter*, *Haus* ἐνθ' ἄν. σελ. 2539. Ὅτι ὑπῆρχον τὰ ἐξέχοντα μέρη καὶ ἀργότερον, βλ. Ἀριστοφ. Ἰππεῖς 675 καὶ Σφήκες 386.

² Ὁ *Aug. Böckh*, ἐνθ' ἄν., σελ. 92 λέγει ὅτι ἐκτὸς τῶν μεγαλοπρεπῶν οἰκημάτων τῆς πόλεως καὶ ἰδιῶται εἶχον ὄχι τόσον μεγάλας, ἀλλὰ μὲ αἰσθησὶν τέχνης κατεσκευασμένας οἰκίας καὶ προηγούμενας καὶ ἰδίως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Περικλέους. Τὸ χωρίον ὁμῶς καὶ ὁ οἰκοδομικὸς ὄργασμός μᾶς ἀνάγουν εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πεισιστράτου.

καὶ ἐφήρμοσε τὸν νόμον τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίου¹. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰππάρχου τὰ τῆς διοικήσεως κατέστησαν θολὰ καὶ τεταραγμένα καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλλῃ ὁ Ἰππίας διατάξεις, ἀφορώσας εἰς τὴν διακόσμησιν τῶν Ἀθηνῶν, οἷα εἶναι ἡ λεπτομερειακὴ ρύθμισις τῆς ὄψεως τῶν οἰκιῶν κατὰ τὸ χωρίον τῶν «Οἰκονομικῶν». Εἰς καιροὺς τεταραγμένους καὶ ὑπὸ τρομοκρατίαν εἶναι ἀπίθανος ἡ θέσπισις ἢ ἡ ἐφαρμογὴ διατάξεων στηριζομένων ἐπὶ ἐκπολιτιστικῆς βάσεως. Ἐπαισά δ' αἱ μαρτυρίαι συμπύπτουν εἰς τοῦτο, ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰππίου ἦτο συγκεχυμένη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἰππάρχου. Αὐτὸ δὲ δηλοῦν οἱ χαρακτηρισμοὶ τῆς καταστάσεως, τοὺς ὁποίους δίδουν ὁ Θουκυδίδης μὲ τὸ ἐπίθετον «χαλεπωτέρα»² καὶ ὁ Ἀριστοτέλης μὲ τὸ ἐπίθετον «τραχυτέρα»³. Εἰς τοιαύτας λοιπὸν περιστάσεις διὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἰππίου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ θεσπισθοῦν διατάξεις ἀφορώσας εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ τὴν ἐπιμέλειαν καὶ καλὴν ἐμφάνισιν αὐτῶν, ὅπως νομίζουσι τινές⁴.

Ἡ τελευταία αὕτη φάσις τῆς διοικήσεως τοῦ Ἰππίου ἰδίως καὶ αἱ δημοκρατικαὶ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι ἠκολούθησαν τὴν τυραννίαν, ἐδημιούργησαν τὸ ἀντιπαισιστρατικὸν πνεῦμα, ἀντιθέτως πρὸς τὸ ὁποῖον ὁ Θουκυδίδης, οἶονεὶ θέλων νὰ ἀποκαταστήσῃ ἱστορικῶς τοὺς Πεισιστρατίδας, ἀνέγραψε μέτρα, δι' ὧν μετριάξει πῶς τὴν πίσειν τῆς διοικήσεως αὐτῶν. Ὁ ἄγνωστος εἰς ἡμᾶς συγγραφεὺς τῆς πραγματείας τῶν «Οἰκονομικῶν» παρεσύρθη ἀπὸ τὴν παράδοσιν τὴν δημιουργηθεῖσαν ὑπὸ τῶν παλαιότερων ἱστορικῶν. Οἰαδήποτε ὅμως καὶ ἂν εἶναι ἡ γνώμη περὶ τοῦ συγγραφέως, περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῆς ὑποστάσεως τῆς συγγραφῆς — ἔχουν δὲ διατυπωθῆ πολλὰ καὶ ποικίλα μέχρι τοῦδε, αἱ ὁποῖαι δὲν ἐνδιαφέρουν ἡμᾶς ἀμέσως ἐνταῦθα⁵ — βέβαιον πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὅτι ὁ συγγραφεὺς ὁ συγκεντρώσας τὰ διάφορα περιστατικὰ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν δημοσίαν οικονομίαν θὰ εἶχεν ἀντλήσει ἐκ παραδόσεων ἢ ἐξ ἄλλων γραπτῶν πηγῶν τὴν γενικὴν ἀντίληψιν περὶ τῶν δημοσιονομικῶν μέτρων, τὰ ὁποῖα εἶχε λάβει ὁ Ἰππίας. Τούτων ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς ἀναγράφει τρία μέτρα δημοσιονομικῆς φύσεως, τὴν συγκέντρωσιν τοῦ χρήματος, τὴν φορολογίαν ἐπὶ τοῦ θανάτου καὶ τῆς γεννήσεως καὶ τὴν ἐξαγορὰν τῶν λειτουργιῶν. Κατόπιν τούτου πρέπει νὰ πιστεύσωμεν ὅτι οὗτος μετέτρεψε καθαρῶς πολιοδομικὸν νόμον εἰς δημοσιονομικόν, καταβιβάσας αὐτὸν ἀπὸ τοὺς χρόνους τοῦ Πεισιστράτου εἰς τοὺς τοῦ Ἰππίου, πρὸς τὴν διοί-

¹ *Miller*, ἐνθ' ἄν.

² VI, 59, 1.

³ Ἀθηναίων Πολιτ. 19, 1. Ἐν συνεχείᾳ καὶ ἄλλοι οὕτως ὁμιλοῦν περὶ τῆς ἀρχῆς. Κατὰ τὸν Ἡρακλείδην Ποντικὸν (FHGr. II 209) «Ἰππίας δὲ πικρότερον ἐτυράννει».

⁴ *Ερν. Κουρτίου*, Ἑλλην. Ἱστορία τ. Α' 571.

⁵ Πιστεύεται γενικῶς ὅτι δὲν εἶναι συγγραφή τοῦ Ἀριστοτέλους. Περισσότερα, ὡς καὶ σχετικὴν βιβλιογραφίαν, ἥτις ἀνάγει τὴν συγγραφὴν εἰς τὰ μέσα τοῦ Γ' αἰῶνος π.Χ. βλ. εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Susemill γενομένην ἔκδοσιν μὲ τὸν τίτλον *Aristotelis quae feruntur Oeconomica*. Lipsiae 1887. *W. Christ*, *Geschichte der griechischen Litteratur bis auf die Zeit Justinians*, München 1892, σελ. 481 καὶ ἰδίως *Ulr. Wilken*, *Zu den Pseudoaristot. Oeconomica* (Hermes XXXVI 1901, σελ. 187 ἐξ.) καὶ *A. Ἀνδρεάδου*, *Περὶ τῶν δημοσιονομικῶν θεωριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς σχολῆς αὐτοῦ, ἰδίᾳ δὲ περὶ τοῦ Β' βιβλίου τῶν Οἰκονομικῶν*. Ἐν Ἀθήναις 1915, σελ. 1 - 11.

κησιν τοῦ ὁποίου ἤρμοζεν οὗτος. Εἰς τοῦτο ὠδηγήθη ἐκ τῆς δημιουργηθείσης ὑπὸ τῆς παραδόσεως πλάνης, τὴν ὁποίαν δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποβάλλῃ εἰς κριτικὸν ἔλεγχον, θεωρήσας τὸ παραδιδόμενον περὶ τῆς μορφῆς τῶν οἰκιῶν διάταγμα ὅμοιον πρὸς τὰ ἄλλα δημοσιονομικὰ καὶ οὐχὶ πολιοδομικόν.

Αἱ πολιοδομικαὶ ἀντιλήψεις, θεωρητικαὶ καὶ ἐφαρμοσμέναι, χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ Ε' π.Χ. αἰῶνος, διότι τότε ἔζησε καὶ ἔδρασεν ὁ Μιλήσιος Ἰππόδαμος. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμιλῶν περὶ τούτου διατυπώνει τὴν γνώμην ὅτι «ἡ τῶν ἰδίων οἰκίσεων διάθεσις ἠδίων μὲν νομίζεται καὶ χρησιμωτέρα πρὸς τὰς ἄλλας πράξεις, ἂν εὐτομος ἢ κατὰ τὸν νεώτερον καὶ τὸν ἱπποδάμειον τρόπον, πρὸς δὲ τὰς πολεμικὰς ἀσφαλείας τοῦναντίον ὡς εἶχον κατὰ τὸν ἀρχαῖον τρόπον»¹. Ὁ Παυσανίας γενικώτερον ὁμιλῶν περὶ τῆς μορφῆς τῶν πόλεων γράφει περὶ τῆς φωκικῆς πόλεως τῶν Πανοπέων «εἴ γε ὀνομάσαι τις πόλιν καὶ τούτους, οἷς γε οὐκ ἀρχεῖα, οὐ γυμνάσιόν ἐστι, οὐ θέατρον, οὐκ ἀγορὰν ἔχουσιν, οὐχ ὕδωρ κατερχόμενον ἐς κρήνην, ἀλλ' ἐν στέγαις κοίλαις κατὰ τὰς καλύβας μάλιστα τὰς ἐν τοῖς ὄρεσιν, ἐνταῦθα οἰκοῦσιν ἐν χαράδρα»². Ὁ Ἰππόδαμος φέρεται ὡς συλλαβὼν καὶ πραγματοποιήσας τὸ σχέδιον τοῦ ὀδικοῦ δικτύου τοῦ Πειραιῶς, αἱ δὲ σχετικαὶ μὲ τοῦτον φράσεις προδίδουν ρυμοτομίαν τῆς πόλεως ταύτης³. Ἄν καὶ δὲν μαρτυρεῖται ἡ δρᾶσις τοῦ Ἰπποδάμου ὡς πολιοδόμου τῶν Θουρίων, πάντως ἡ περιοχὴ τῆς πόλεως ταύτης εἶχε διαιρεθῆ εἰς κανονικοὺς χώρους διὰ τεσσάρων παραλλήλων κυρίων ὁδῶν (ἀρτηριῶν), αἱ ὁποῖαι ἐκόπτοντο δι' ἄλλων τριῶν βραχειῶν πλαγίων ὁδῶν⁴. Τὰ λείψανα τῆς Ἀλεξανδρείας⁵, τῆς Μιλήτου⁶, τῆς Πριήνης⁷ κλπ. ἀποδεικνύουν τὴν ἐπίδρασιν, τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀσκήσει ὁ Ἰππόδαμος ἐπὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν πόλεων. Ἡ ἐπίδρασις αὕτη ἠσκήθη καὶ ἐπὶ τῆς ἐντεῦθεν τοῦ Αἰγαίου πελάγους Ἑλλάδος, ὡς εἰς τὴν Ὀλυνθον⁸, ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν πόλιν Ἡράκλειαν ἐπὶ τοῦ Λύγκου (σήμερον Φλώριαν), τῆς ὁποίας τὰ μέχρι τοῦδε ἀνασκαφέντα μέρη ἀποδεικνύουν ὅτι ἐκτίσθη ἐπὶ τῇ βάσει καθωρισμένου σχεδίου, μὲ εὐθεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ἀλλὰ στενοὺς δρόμους καὶ ἔχοντας ὁμοίωμορφον τὴν ὄψιν τῶν οἰκιῶν⁹. Τὰ παραδείγματα ταῦτα καὶ ἰδίως τὸ τελευταῖον

¹ Πολιτικά 1330β 21.

² 10, 4, 1. Πολιοδομικὰς ἀντιλήψεις ἀπὸ ὑγειονομικῆς πλευρᾶς ἀφῆκεν ὁ ἱατρὸς Ὁρειβάσιος (ἐκδ. *Bussenmaker - Daremberg* II, σελ. 318 ἐξ.).

³ «Ἰπποδάμου νέμησις» παρὰ τοῖς λεξικογράφοις καὶ Μακαρίῳ IV 39. Παροιμιογρ. Ἑλλην. II 75. Πρβλ. Ἀριστοτέλ. Πολιτικά 1267, 23 «τὸν Πειραιᾶ κατέτεμεν». Ἡσύχ. «διεῖλεν». Φώτ. «διένειμεν». Λεξ. Bekker «κατατεμόντος τῆς πόλεως τὰς ὁδοὺς». Ἀλλὰ καὶ σχετικαὶ ἐπιγραφαὶ καθορίζουσαι τὰ ὄρια τῶν ὁδῶν ἀνευρέθησαν, ἐπικουροῦσαι τὴν γνώμην ὅτι ἔγινε ρυμοτομία, περὶ ὧν βλ. IG I 519 - 521.

⁴ Τὸ σχέδιον περιγράφει ὁ Διόδωρος 12, 10, τὸ ἀποδίδουν δὲ οἱ περισσότεροι εἰς τὸν Ἰππόδαμον (RE IV¹ 1009).

⁵ *Puchstein* RE 1¹ 1383.

⁶ RE XV² 1632.

⁷ *Th. Wiegand und Hans Schrader*, Priene. Berlin 1904, σ. 45.

⁸ *Amer. Journal Arch.* XXXVI 118. RE XVIII 332 ἐξ.

⁹ Εἰς τὴν πόλιν ταύτην, ἀνασκαφεῖσαν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Α. Κεραμοπού-

ἀποδεικνύουν ὅτι οἱ ἀρχαῖοι εἶχον σαφῆ ἰδέαν τῆς ρυμοτομίας, διότι εὐρίσκομεν αὐτὴν ἐφαρμοζομένην εἰς τόσον μικρὰν καὶ ἀπόκεντρον πόλιν, ὡς ἡ μακεδονικὴ Ἡράκλεια ἐπὶ τοῦ Λύγκου. Λέγοντες ρυμοτομίαν δὲν ἐννοοῦμεν ἀκριβῆ εὐθυγραμμίαν — τοῦτο ἦτο δύσκολον, ἂν ὄχι ἀδύνατον, νὰ κατορθωθῆ εἰς μίαν παλαιὰν πόλιν, ὅπως τοῦτο παρατηρεῖται καὶ σήμερον — ἀλλὰ προσπάθειαν τομῆς εὐθειῶν ὁδῶν καὶ βελτιώσεως αὐτῶν ἀπαλλασσομένων ἀπὸ τὰς ὄχληρὰς προεξοχὰς τῶν οἰκιῶν. Τὰ ἀνωτέρω παραδείγματα ρυμοτομίας εἶναι πάντα νεώτερα τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ἀλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἀποκλείσῃ τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι κρατικὴ μέριμνα ἠδύνατο νὰ εἶχε ληφθῆ καὶ πρότερον περὶ τῆς μορφῆς τῆς πόλεως, ὅταν μάλιστα γνωρίζωμεν, ἀφ' ἑνὸς μὲν ὅτι τὸ κράτος τοῦ ἔκτου αἰῶνος διείπετο ἀπὸ προχωρημένον παρεμβατισμόν, ὥστε καὶ πολλαὶ λεπτομέρειαι τῆς ἰδιωτικῆς οικονομικῆς ζωῆς νὰ κανονίζονται καὶ διεξάγονται ὑπ' αὐτοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι εἰς τὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ τῶν ἀρχαίων παρατηρεῖται ρυθμὸς καὶ συντηρητικότης.

Τοιουτοτρόπως αἱ πολιοδομικαὶ σκέψεις καὶ ἐνέργειαι ἀνάγονται καθ' ἡμᾶς εἰς τὸν ἕκτον αἰῶνα καὶ ὄχι εἰς τὸν πέμπτον. Μετὰ τὴν θέσπισιν τῆς πολιοδομικῆς διατάξεως, περὶ τῆς ὁποίας τὸ χωρίον, ἐπῆλθεν ἀναστάσις εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν διὰ τῆς ἐγκαθιδρύσεως τῆς δημοκρατίας. Ὅπως ἦτο φυσικόν, οἱ νόμοι τῆς τυρανίας κατηργήθησαν, μεταξὺ δὲ τούτων καὶ ὁ πολιοδομικός, περὶ οὗ τὸ χωρίον. Τὴν καταστροφὴν τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μηδικοὺς χρόνους ἠκολούθησεν ἡ ἐπανίδρυσις τῆς πόλεως ἐπὶ τοῦ παλαιοῦ σχεδίου, διότι ὑπῆρχεν ἄμεσος ἢ ἀνάγκη τῆς στεγασέως ἢ μέθῃ τῆς νίκης δὲν ἐπέτρεψεν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ἐν μέσῳ τῶν ἐπειγουσῶν ἀναγκῶν τῶν νὰ κάμουν πολιοδομικὰς σκέψεις. Ἡ παρεμβολὴ τοῦ Ἰπποδάμου, γενομένη μετὰ τὴν ἐκ τῶν Περσῶν ἀπαλλαγὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐπιδόσεως τῶν Ἀθηναίων πρὸς βελτίωσιν τῶν τῆς πολιτείας τῶν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως, ἐπαναφέρει εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τὰς παλαιὰς σκέψεις, τὰς ὁποίας ἐφαρμόζει εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἡ δὲ δημοκρατία τοῦ τέλους τοῦ πέμπτου αἰῶνος, τῆς ὁποίας τὴν εἰκόνα μᾶς δίδει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀντιγράφουσα τὸν παλαιὸν νόμον τοῦ Πεισιστράτου πιστῶς, ὁρίζει ὅτι οἱ δέκα ἀστυνόμοι ἐκτὸς τῶν ἄλλων ἔργων «τὰς ὁδοὺς κωλύουσι κατοικοδομεῖν καὶ δρυφάκτους ὑπὲρ τῶν ὁδῶν ὑπερτείνειν καὶ ὄχετοὺς μετεώρους εἰς τὴν ὁδὸν ἔκρουν ἔχοντας ποιεῖν καὶ τὰς θυρίδας εἰς τὴν ὁδὸν ἀνοίγειν»¹. Ἀπλῆ παραβολὴ τοῦ χωρίου τούτου πρὸς τὸ τῶν «Οἰκονο-

πούλου (ΠΑΕ 1930 74 ἐξ. καὶ 1931 151 ἐξ. καὶ ἔπειτα ὑπὸ Γ. Μπακαλάκη ἀνεκαλύφθησαν δύο ὁδοὶ παράλληλοι, σχεδὸν εὐθύγραμμοι (ΠΑΕ 1934, 103·4, 1933, 72·3). Ἡ μία πλευρὰ τῶν οἰκιῶν παρουσιάζει ἐξόδους καὶ τὸ μέτρον τοῦτο δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι χάραξις ὁδοῦ καὶ προσδιορισμὸς τῆς προσόψεως τῶν οἰκιῶν πρὸς τὰς ὁδοὺς ἦσαν ἐκ τῶν προτέρων καθωρισμένα. Καὶ τοῦτο μὲν εἰς νέας πόλεις· εἰς παλαιὰς ἐφηρμοζόντο διατάξεις, ὡς τὸ προκειμένον χωρίον. Ὅμοιον παράδειγμα ἔχομεν ἐν Μακεδονίᾳ τῆς πόλεως Δίου (ΠΑΕ 1928, 82 ἐξ. καὶ 1929, 76 ἐξ.) καὶ μάλιστα τοῦ Ε' αἰῶνος π. Χ.

¹ Ἀθην. Πολιτεία 50. Ἐπιτομὴ τοῦ χωρίου τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι χωρίον τοῦ Ἡρακλείδου (FHGr, II 209 ἀρ. 10) ἐκδ. Müller: «καὶ τὴν ὁδὸν ἐπιμελοῦνται, ὅπως μὴ τινες κατοικοδομῶσιν αὐτὰς ἢ δρυφάκτους ὑπερτείνωσιν».

μικῶν», τὸ ὁποῖον ἐξετάζομεν, δύναται νὰ πείσῃ ὅτι ὑπῆρχε οἰκοδομικὴ παράδοσις κατασκευῆς δρυφάκτων, τὴν ὁποίαν ὁ πολιοδομικὸς νόμος ἐσκόπει νὰ καταργήσῃ ἔνεκα τῆς στενότητος καὶ σκολιότητος τῶν ὁδῶν. Ἄλλὰ τὰ προεξέχοντα μέρη τῶν οἰκιῶν δὲν ἀπεκόπησαν, τοῦναντίον δὲ ἐξηκολούθησαν νὰ ὑπάρχουν κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους¹. Τὴν κατάστασιν δὲ ταύτην εὔρε καὶ ὁ Ἰφικράτης, στρατηγὸς τῶν Ἀθηναίων κατὰ τὸ πρῶτον τέταρτον τοῦ τετάρτου αἰῶνος, καὶ «ἐν ἀπορίᾳ χρημάτων ἔπεισεν Ἀθηναίους τὰ ὑπερέχοντα τῶν οἰκοδομημάτων εἰς τὰς δημοσίας ὁδοὺς ἀποκόπτειν ἢ πιπράσκειν, ὥστε οἱ δεσπότες τῶν οἰκιῶν πολλὰ εἰσήνεγκαν χρήματα ὑπὲρ τοῦ μὴ περικοπῆναι καὶ σαθρὰ γενέσθαι τὰ οἰκοδομήματα»². Ἡ μελέτη τοῦ χωρίου τούτου πείθει ὅτι ὁ νόμος τοῦ Ἰφικράτους ἦτο πρῶτον πολιοδομικὸς («ἀποκόπτειν») καὶ δευτέρον δημοσιονομικὸς («πιπράσκειν»). Δὲν ἀποκλείεται οὗτος ἐκ λόγων δημοσιονομικῶν νὰ ἐθέσπισε τὴν διάταξιν ταύτην, ἀλλ' ἐστήριξεν αὐτὴν ἐπὶ πολιοδομικῆς ἀντιλήψεως, περὶ τῆς μὴ ἐφαρμογῆς τῆς ὁποίας ἦτο ἐκ τῶν προτέρων βέβαιος. Πάντως ὁ νόμος διατάσσει τὴν ἀποκοπὴν τῶν ἐξεχόντων μερῶν τῶν οἰκιῶν, ἀλλ' ὅπως καὶ σήμερον συμβαίνει εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ καταρτιζόμενα σχέδια νὰ μὴ δύναται νὰ ἐφαρμοσθοῦν ἐπὶ παλαιῶν πόλεων καὶ οὕτω νὰ ἔχωμεν πολλαχοῦ νέαν καὶ παλαιὰν πόλιν (Κέρκυρα, Χανιά, Θεσσαλονίκη κλπ.), δὲν κατωρθώθη τοῦτο καὶ ὁ νόμος κατέστη ἀπλῶς δημοσιονομικός.

Τὸ γεγονός τοῦτο, ὅτι δηλαδὴ τὰ ἐξέχοντα μέρη τῶν οἰκιῶν παρέμειναν κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, εἶναι τὸ πρῶτον στήριγμα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐβασίσθησαν οἱ νεώτεροι νὰ πιστεύσουν εἰς τὸ χωρίον τῶν «Οἰκονομικῶν», ὅπως ἔχει, καὶ ἀντὶ νὰ προβοῦν εἰς τὸν ἔλεγχον αὐτοῦ, ὑπέπεσαν εἰς ἄλλο σφάλμα θελήσαντες νὰ ἐπαληθεύσουν τοῦτο διὰ τῆς εὐρέσεως νομικῆς βάσεως τοῦ φόρου, καθὼς τὸν ἐκθέτει ἡ ἀνώνυμος οἰκονομικὴ συγγραφή. Ἡ βάση αὕτη εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ τὰ ἐξέχοντα μέρη τῶν οἰκιῶν ὑπερέκειντο τῶν ὑποκειμένων, ἔπρεπε ταῦτα νὰ φορολογηθοῦν³. Ἄλλὰ

¹ Βλ. Α. Κεραμοπούλου, Ἀρχιμήδης, ἐνθ' ἄν.

² Πολυαίνου III 9,30. Τοῦτο ἀποδίδουν εἰς τὸ 372 π.Χ., ὅτε ἡ ἐκστρατεία κατὰ τῆς Κερκύρας (*Kahrsted RE IX* ² 2020).

³ Ὁ καθηγητὴς κ. Ἀ. Κεραμόπουλος εἶχε τὴν καλωσύνην νὰ σημειώσῃ σχετικῶς τὰ ἑξῆς: «Δὲν ὑπάρχει δὲ εὐλογωτέρα δικαιολογία ἐκείνης, καθ' ἣν ὁ διὰ δρυφάκτου ἐξερχόμενος τῆς οἰκοδομικῆς γραμμῆς καὶ καλύπτων ἢ σκιάζων μέρος τῆς ὁδοῦ καταπατεῖ τὴν ὁδὸν αὐτὴν ταύτην, ἢ δὲ ὁδὸς εἶναι δημόσιον κτῆμα, πρὸς ὃ διαπράττει ἀδίκημα ὁ προβάλων ἐπ' αὐτὸ τὴν δρυφάκτον τῆς οἰκίας του. Ἡ πολιτεία, παρεμβαίνουσα καὶ ἀπαιτοῦσα τὴν ἄρσιν τῆς δρυφάκτου ἢ τὴν καταβολὴν μισθώματος διὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὑπὸ τῆς δρυφάκτου καλυπτομένου χώρου, ἐπιτυχάνει πολιοδομικὴν μεταρρυθμίσειν ὠφέλιμον τότε εἰς τὰς ὑπερβολικὰ στενὰς ὁδοὺς, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ δημοσίου ταμείου. Ἡ ὠφέλιμος πολιοδομικὴ μεταρρυθμίσις θὰ ἐματαιοῦτο, ἂν δεχθῶμεν ὅτι ὁ κτίζων νέαν οἰκίαν ἠδύνατο νὰ κατοικοδομῇ τὴν ὁδὸν ἐπὶ τῷ ὄρω νὰ πληρῶνῃ τὸ ἀνάλογον μίσθωμα διὰ τὸ καλυπτόμενον μέρος αὐτῆς. Ἄλλ' ἂν ἡ ἐφαρμογὴ περιοριζέτο εἰς τὴν φορολογίαν μόνον τῶν ὑπαρχουσῶν δρυφάκτων, πάσης ἄλλης νεωτέρας ἀπαγορευομένης, τότε ἡ πολιοδομικὴ διάταξις θὰ εἶχε περιορισμένην ἐφαρμογὴν, ὃ δὲ σκοπὸς τῆς ἀργυρολογίας θὰ ἦτο ἐπίσης περιορισμένος. Εἰς ἀμφοτέρας ὁμως τὰς περιπτώσεις θεμέλιον τοῦ νόμου εἶναι, κατὰ

τοῦτο, ὅπως δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τὴν νομικὴν βάσιν διὰ τὴν ἐπιβολὴν τῆς φορολογίας, καθ' ὅμοιον τρόπον δύναται νὰ ὠθήσῃ τὸν κυβερνήτην μιᾶς πόλεως εἰς τὴν ἐφαρμογὴν πολιοδομικῶν διατάξεων. Εἶναι ἄλλως τε γνωστὸν ὅτι καὶ οἱ πολιοδομικοὶ νόμοι δὲν στεροῦνται νομικῶν βάσεων· τοῦναντίον μάλιστα, ἐπειδὴ οὗτοι ἀντιστρατεύονται πρὸς μίαν ἔμφυτον τάσιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ νὰ προεκτείνῃ τὸ κτῆμά του πρὸς τὰ γειτονικὰ ἰδιωτικὰ καὶ ἰδιαίτερος πρὸς τὰ δημόσια, ἔχουν ἀνάγκην μεγαλυτέραν, παρὰ οἱ ἄλλοι νόμοι, νομικῶν ἐρεισμάτων. Τὸ νομικὸν αὐτὸ στήριγμα τοῦ πολιοδομικοῦ ἦτο ὅτι ἡ ὁδὸς ἀπετέλει δημόσιον κτῆμα τὸ ὁποῖον ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐλεύθερον. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ παλαιὰ σχετικὴ πληροφοροφία ὁ Ἰππόδαμος «ἐν Πειραιεῖ κατόκει καὶ οἰκίαν εἶχεν, ἥπερ ἀνῆκεν δημοσίαν εἶναι»¹. Αἱ ὁδοὶ αὗται ἀπετέλουν καὶ διὰ τοὺς ἀρχαίους τόπον, ὅστις δὲν ἐπετρέπετο νὰ γίνῃ ἀντικείμενον τῆς βουλιμίας τῶν παροικούντων, τὰ δὲ κράτη τὰ σύγχρονα προβαίνουν εἰς ἀναγκαστικὰ ἀπαλλοτριώσεις, διὰ νὰ ἐπιτύχουν τὴν ἐκτέλεσιν δημοσίων ἔργων, ὅπως εἶναι καὶ αἱ ὁδοί. Τοιαῦται ἐνεργεῖαι δὲν μαρτυροῦνται διὰ τὴν κατασκευὴν ὁδῶν κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἢ ὅλη ὅμως μορφή τῶν πόλεων, ἢ ὑπαρξίς ὁδῶν καὶ ἡ κατασκευὴ ἄλλων συνδεουσῶν τὰς πόλεις μεταξύ των, ὡς καὶ ἡ μνημονευθεῖσα ἄνωτέρω πληροφοροφία τοῦ σχολιαστοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους, ὅσονδήποτε καὶ ἂν αὕτη ἀμφισβητεῖται διὰ τὸ πρόσωπον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται², ἀποδεικνύουν ὅτι εἰς τοὺς ἀρχαίους Ἕλληνας ὑπῆρχεν ἐνσυνείδητος ἡ ἰδέα τῆς ρυμοτομίας, διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς ὁποίας προσεφέρετο ἡ ἀστικὴ περιουσία οἰκειοθελῶς ἢ ἀναγκαστικῶς. Τοιαύτην ἀναγκαστικὴν προσφορὰν τῆς ἀστικῆς περιουσίας πρὸς διόρθωσιν τῶν ὁδῶν ἀποτελεῖ ὁ νόμος τοῦ χωρίου τῶν «Οἰκονομικῶν». Ὅτι δὲ αἱ ὁδοὶ ἦσαν στεναὶ ἀποτελεῖ ἄλλην ἀπόδειξιν ὅτι ἦτο ἀναγκαῖον νὰ θεσπισθῇ πολιοδομικὴ διάταξις, οἷα παρουσιάζεται εἰς τὸ πόνημα. Ἄν ἦσαν πλατεῖαι, ἴσως δὲν θὰ ἐπεβάλλετο. Δὲν δύναται νὰ ἔχῃ σημασίαν τινὰ τὸ ὅτι, ἐπειδὴ ἦσαν καὶ διετηρήθησαν καθ' ὅλους τοὺς ἀρχαίους χρόνους στενοὶ καὶ ὄχι τελείως εὐθύγραμμοι οἱ δρόμοι τῶν πόλεων, δὲν εἶχε γίνεαι καμμία σκέψις πρὸς διόρθωσιν τοῦ κακοῦ, τὸ ὁποῖον ἀρκετὰ προῖτως εἶχον ἴδει οἱ Πεισιστρατίδαι, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὰ ἄλλα μέτρα αὐτῶν διὰ τὴν βελτίωσιν τῆς μορφῆς τῆς πόλεως.

Τὸ συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι γράφει ὁ Αὐτ. Böckh, κατὰ τὸν ὁποῖον τὰ σχέδια τοῦ Ἰππίου καὶ τοῦ Ἰφικράτους πρὸς κατάρριψιν τῶν πρὸς τὰς ὁδοὺς προεξοχῶν τῶν οἰκιῶν δὲν εἶχον ἐκπληρωθῆ, διότι ταῦτα ἀπέβλεπον οὐχὶ εἰς τὸν ἐξωραϊσμόν, ἀλλ' εἰς ἀργυρολογίαν³, εἰς τὸ χωρίον τῶν «Οἰκονομικῶν», τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦδε δὲν ἔτυχεν ἰδιαίτερας μελέτης, ἀλλ' ἀπλῶς ἐθίγετο

τὴν γνώμην μου, ἡ νομικὴ ἀντίληψις καὶ ἀποδοχὴ ὅτι τὰ ἐπικείμενα ἀνήκουσι τοῖς ὑποκειμένοις. Εἶναι λοιπὸν ἡ νομικὴ αὕτη θεωρία ἐλληνικὴ καὶ ὄχι ρωμαϊκὴ».

¹ Σχολ. Ἀριστοφ. Ἰππ. 327. Ὑπάρχουν ἀντιθέτως δημοσιονομικὰ μέτρα, τῶν ὁποίων δὲν δύναται νὰ εὐρεθῇ νομικὸν στήριγμα. Πρβλ. τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰππίου ἐπιβληθεῖσαν φορολογίαν ἐπὶ τῆς γεννήσεως καὶ τοῦ θανάτου κ. ἄ. (ἐκδ. *Susemill*, ἐνθ. ἀν.)

² Ὁ *Fabricius* (RE VIII² 1733) ἀποδίδει τὴν πρᾶξιν εἰς τὸν Ἀρχεπτόλεμον.

³ Ἐνθ. ἀν. τ. Α', σελ. 92.

καὶ ἐμνημονεύετο ὡς θετικὴ πληροφορία διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς δημοσίας οἰκονομίας τῆς ἀρχαιότητος — κατ' ἀκολουθίαν δὲ ἐζητεῖτο νὰ εὐρεθῆ ἡ νομικὴ τοῦ βάσις — κρύπτεται διάταξις τοῦ Πεισιστράτου ἀκραιφνῶς πολιοδομική, τῆς ὁποίας ἡ ἐφαρμογὴ δὲν ἔσχε τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα ὄχι μόνον κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, ὅτε τὸ πρῶτον ἐθεσπίσθη, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους, ὅτε ἐπανῆλθεν εἰς ἰσχύν, διὰ τοὺς ἐκτεθέντας ἀνωτέρω λόγους.
